

Paksa Rudolf

SIRALMAS ÉNEK A SZELLEMI TATÁRJÁRÁS KORÁBÓL

A mi 20. századunk. Szerk. Kovács Kiss Gyöngy – Romsics Ignác, Komp-Press Kiadó – Korunk, Kolozsvár, 2011, 296 oldal

2011. október 26-án a kolozsvári Korunk című folyóirat legújabb könyvét mutatták be az MTA Könyvtárában. Itt Pritz Pál arról beszélt: a történettudomány feladatát abban látja, hogy a rendelkezésre álló források bázisán a történelmi eszköztárral (szövegkritika, intuíció) egyértelmű és biztos tudást nyújtson a dilettáns történetírók és a múltat tudatosan eltorzító tévedéseivel, hazugságaival szemben. Pritz egyaránt ostromozta a történetírás média által gerjesztett bulvárosodását, a népszerűség-hajhász leegyszerűsítések (összeesküvés-elméletek, bűnbakképzés) terjesztőit, valamint a politikai elfogultságok miatti tudatos torzításokat. A néhány nappal korábbi nemzeti ünnepre utalva úgy fogalmazott, hogy a politikusok szónoklatai – politikai oldaltól függetlenül – felérnek egy „szellemi tatárjárással”. Ugyanitt Romsics Ignác Bethlen István demokráciafelfogásáról is beszélt. A jelenbeli lehetséges áthallásokra szándékoltan rájátszva elmondta, hogy Bethlen alkalmatlannak tartotta az I. világháború utáni Magyarországot a választójog kiszélesítésére. Bethlen szerint ugyanis a (tömeg)demokrácia csak akkor működhet jól, ha 1. az ország ügyeit művelt és felelős politikai elit intézi, 2. nincsenek nagy számban a nyomorgó, bizonytalan egzisztenciájú választók, akiket a demagóg ígéretek megszedíthetnek.

A kötetben öt szerző írása olvasható. Ezek nemcsak témájukban, műfajukban és stílusukban térnek el egymástól, de abban sem egységesek, hogy melyik szerző mettől meddig számítja a 20. századot. Vannak ugyanis, akik csak szűkebb (az I. világháborútól a rendszerváltásig tartó), mások szélesebb (a dualizmustól napjainkig nyúló) határok között vizsgáloztak. Ami viszont közös az öt szövegben: mindegyik a szakterületét magas színvonalon kutató szerző (Gyáni Gábor, Pritz Pál, Romsics Ignác, Szarka László és Tomka Béla) tollából született, korrekt és elgondolkodtató (gondolatgazdag) írás. Amelyeket még akkor is érdemes elolvasnunk, ha állításaik néhol vitára ingerelnek, esetleg nem elégítik ki a velük szemben támasztott előzetes olvasói igényünket. A most megjelent könyv közvetlen előzményeinek a szerzőknek a Korunk 2010. évi 4. számában megjelent írásai tekinthetők (lásd http://korunk.org/letoltolapok/zh_Korunk2010aprilis.pdf). Jelen kötet ezek bővített, javított változatait tartalmazza.

A kötet első írásában Romsics Ignác a magyar politikai rendszereket a dualizmus korától a harmadik köztársaságig tekinti át. A mintaszerűen kidolgozott, érettségi tételbe kívánczó tanulmány rövid elméleti bevezetővel kezdődik, amelyben a szerző három

főbb típusba sorolja a politikai rendszereket. Az első csoport a plurális demokráciáké, a második a totális diktatúráké, míg a harmadikba a kettő közti átmenetet alkotó rendszerek kerülnek. Ezután részletes képet kapunk a választójog alakulásáról és a politikai berendezkedésről a konkrét magyar eseteket tekintve. (A Szálasi-időszakot és az 1956-os forradalom politikai struktúráit Romsics nem tárgyalja. Ezeket valószínűleg túl átmenetinek érezte, amelyek nem is váltak későbbi rendszerek előképeivé.) Romsics elemzése a rendszerváltás utáni időszakra részletesebb – az eseményeket a 2010-es választásokkal záró szerzőt nyilván a feltételezhető olvasói érdeklődés vezette. Romsics a kötetbemutatón úgy összegezte a tanulmány tanulságait (sajnos ez a megjelent szöveg végéről hiányzik), hogy a magyar történelem utolsó másfélszáz éve során az országban mindhárom politikai rendszer előfordult, de túlnyomórészt a köztes állapot, amelyben feltűnő az állam és a hatalmat monopolizáló politikai csoport túlsúlya. Emellett Romsics a 20. század meghatározó politikai tapasztalatának a meglehetősen gyakori rendszerváltásokat nevezte.

A kötet második írásában Gyáni Gábor kísérli meg összefoglalni a magyar társadalomtörténetre vonatkozó tudását. Gyáni a bemutatón hosszan szabadkozott a feladat megoldhatatlansága miatt. 1945 után ugyanis a társadalmi struktúrák alapvetően rendeződtek át, ezzel eleve kérdésessé válik a folytonos elbeszélés lehetősége. Ezzel egyúttal kapcsolódik Romsics-hoz: a 20. század a megszakítottság és az újrakezdések története. Gyáni hangsúlyozza, hogy szinte nincs is olyan társadalmi csoport, amely a század folyamán ne élt volna meg traumát. A szöveg egymástól elkülönülő gondolatfutamokból áll; a legszebb íve az elitek színeváltozását bemutató résznek van. Ebből kiderül, hogy az utóvédharcokat vívó hagyományos eliteszoportok (arisztokrácia, nemesség) helyét miként veszik át az 1930-as években az államból élő szakértő tisztviselők, majd hogyan váltja fel ezen elitet 1945 után a felülről kinevezett és személyében csereszabatos nőmenklatúra. Másutt Gyáni rámutat, hogy a 20. századi magyar társadalomfejlődés egyik sajátossága a túlzott állami szerepvállalás és a paternalizmus iránti igény. A fejezet további részei azonban inkább vitára ingerlőek, mint meggyőzőek. Ezekben Erdei Ferenc kettőstársadalom-képét vitatva azt elemzi, hogy mennyiben jogos a magyar társadalom elmaradottságáról beszélni, ehhez kapcsolódóan a paraszti társadalomra jellemző individualizmust vizsgálja. Gyáni többé-kevésbé meggyőzően érvel a korábbi elméletek és fogalmak használhatósága ellen, de nem ad helyettük használhatóbbat. Látványos példája ennek, amikor a Kádár-korban elterjedt önző fogyasztási attitűd megnevezésére a bevett kispolgáriasodás helyett inkább a parasztosodás fogalmát ajánlja – bár rögtön jelzi, hogy e fogalomhasználat legalább annyira pontatlan és problematikus, mint az eddig használt.

A kötet középű írása Tomka Béla gazdaságtörténeti tanulmánya. Az alapos, érdekesítő és rendkívül olvasmányos szöveg két kérdést tárgyal: a magyar gazdaság fejlődését, valamint a fogyasztás alakulását 1914-től 1990-ig. (Tomka a bevezetőben részletesen indokolja a korszakhatárok megválasztását.) A gazdasági fejlettség mérésére általa-

nosan használt egy főre jutó GDP-adatokat nyomon követve rámutat, hogy a Horthy-korban a nagy krízisek (I. világháború és az ország szétesése, valamint a gazdasági világválság) után meglehetősen hamar (öt-hat éven belül) talpra állt a gazdaság. A csúcstra 1939-ben ért el, amikor a magyar fejlettség az osztrákénak a 75 százalékát tette ki. A fejlett nyugati államokhoz azonban nem közeledtünk látványosan. Ám az 1945 utáni időszak a Nyugathoz képest már lemaradást hozott. Ennek oka részben a világháborús pusztítás, de Tomka meggyőzően dokumentálja, hogy ebben a tervutasításos rendszer életidegensége és a rossz struktúrájú beruházások (pazarló nagyberuházások, kevés lakásépítés, extenzív fejlődés) is fontos szerepet játszottak. Mindemellett a fogyasztás növelése csak az ország eladósítása árán volt lehetséges. A szerző azt is leírja, hogy nemcsak a GDP-adatok és a fogyasztási statisztikák szempontjából mutatható ki az ország lemaradása, hanem az ezeknél összetettebb képet adó (az életszínvonalat jobban jellemző szolgáltatások körét is mérő) adatok elemzése is ezt támasztja alá. Az viszont tény, hogy a keleti blokkhoz képest a magyar helyzet jó volt (ellátásbiztonság, relatíve széles kínálat), ennek költségeit azonban csak az ország eladósításával tudták fedezni. Ráadásul az 1945 utáni gazdasági rendszer a társadalom morális viszonyait is aláásta (kontrasztelekció, pazarlás, korrupció, kiskapuk keresése).

A kötet negyedik tanulmánya Pritz Pál esszéje, amelyben Magyarország nemzetközi kapcsolatait elemzi. Az egy-két oldalas alfejezetek a magyar történelem kronologikus problémakatalógusát adják. Pritz jó stílusú, didaktikusan megírt esszéje számos mítoszt oszlat el, s biztos kézzel értékeli az egykori magyar politikusokat, akik többnyire nem tudták kiaknázni a nemzetközi meghatározottságok által szűkre szabott lehetőségeket. Pritz mértéktartó és alapos munkája a szaktudományosság sohasem bombasztikus válasza a különböző indítékú történelemhamisításokra. A széles látóhatárú és magabiztos esszé szemnyitogató napjainknak a történészek körében sem ritka „extra Hungariam non est vita” szemléletéhez képest. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a breviáriumszerű megfogalmazások helyenként túl tömörök, néhol viszont épp ellenkezőleg: a túlzott precizításra való törekvés miatt a mondatok jelzős és határozói szerkezetekkel túlterheltek.

A kötet záró tanulmánya Szarka László írása a kisebbségi magyarságról. Ebből kiderül, hogy az elmúlt kétszáz évben a magyarság a nacionalizmus majd minden válfaját átélte a nemzetépítéstől a pozícióőrzésen át a revíziós-restaurációs nacionalizmuson keresztül előbb az antinacionalista szocializmusig, majd a kultúrnemzeti felfogásig. Ez szoros összefüggésben áll a térségben gyakori rendszer- és impériumváltásokkal. S noha a magyarság a 20. században többször is visszanyerte szuverenitását, a század egészére mégis hajlamosak vagyunk katasztrófasorozatként tekinteni. Szarka dolgozata rámutat, hogy a kisebbségi magyarságra hatványozottan áll ez. Nem csoda, hogy a kisebbségi lét elől az érintettek hatoda (félmillióan) menekült az anyaország határain belülre. Akiknek viszont a kisebbségi lét jutott, azok hamarosan megtapasztalhatták, hogy a kisebbségeknek mennyire nehéz megtalálniuk a *modus vivendit* egy ellenséges nemzetállamban,

amely folyamatosan törekedett a homogenizálásra, gyakran kemény vagy egyenesen embertelen eszközökkel (lakosságcsere, tisztogatások, határmódosítások). Az utódállamok magyar kisebbsége gyakran tapasztalhatta, ahogy a nagyhatalmak és saját országuk is helyettük és nélkülük dönt a sorsukról. A legnagyobb károkat azonban a természetes (családi, intézményi) kötelékek elvágása okozta. Ebben a kisantant országok politikája éppúgy szerepet játszott, mint Kádár nemzeti érzéketlensége és az utazási tilalom. A tanulmány – az 1987. június 27-i Erdély-tüntetés során megnyilvánuló egységérzet és szolidaritás felidézésével – optimistán zárul, bár ezt nem igazán érezzük megalapozottnak.

A keményborítású, csinos könyv írásai egymáshoz viszonyított egyenetlenségük ellenére is lényeges kérdéseket tárgyalnak gondolatgazdagon és hozzáértően, mégpedig érthető, sőt olykor olvasmányos stílusban. *A mi 20. századunk* bátran ajánlható azoknak, akik megalapozott képet akarnak kialakítani maguknak az elmúlt század máig velünk élő közös történelméről.

